

Список використаної літератури:

1. «Про інвестиційну діяльність»: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
2. Симон О.Є. Договори інвестиційного характеру в проєкті Цивільного кодексу України / О.Є. Симон // Вісник університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 6. – С. 221–225.
3. Шишка Р.Б. Інвестиційні договори: характеристика та спроба їх класифікації / Р.Б. Шишка // Юридичний вісник. – 2014. – № 4 (33). – С. 118–122.
4. Симон О.Є. Істотні умови та класифікація інвестиційних договорів / О.Є.Симон // Підприємство, господарство, право. – 2001. – № 3. – С. 20–21.
5. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>

УДК 347.122

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.8>**ПРИМАК В.Д.****ВИЗНАННЯ ДОГОВОРУ НЕУКЛАДЕНИМ: ОЗНАКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СПОСОБУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ****RECOGNITION OF A CONTRACT UNCONCLUDED: SIGNS OF THE EFFICIENCY FOR THE REMEDY**

У статті наголошується на тому, що неукладені правочини відрізняються від недійсних (оспорюваних і нікчемних) за критерієм відсутності як такого волевиявлення сторони, спрямованого на настання передбачених змістом правочину правових наслідків. У зв'язку з цим жодна юридична характеристика такого волевиявлення на предмет його узгодженості з умовами чинності правочинів є об'єктивно неможливою. Однак у разі наполягання однієї із сторін на тому, що договір відбувся, та запереченні цього факту іншою стороною, остання опиняється у стані правової невизначеності, який, серед іншого, майже напевно буде спричиняти негативні для цієї другої сторони наслідки.

Проте вітчизняна судова практика надто вибірково враховує міркування юридичної визначеності для вирішення належних і ефективних способів цивільно-правового захисту. Втім, така невизначеність має місце й у разі розходження сторін щодо сприйняття самого факту вчинення правочину, укладення договору. Принаймні немає жодних підстав примушувати одну із сторін тривалий час перебувати в стані очікування позову з неукладеного договору, щоб лише після відмови у задоволенні такого позову становити нарешті бажану правову визначеність. І навпаки, юридичне примушування до збереження стану невизначеності у окресленій життєвій ситуації подекуди може бути підставою для звернення до Європейського суду з прав людини із заявою про порушення права особи на ефективний засіб правового захисту.

Фальсифікація підпису (неналежність підпису певній особі), як невід'ємного реквізиту письмової нотаріальної форми договору незаперечно засвідчує відсутність факту укладення договору. Водночас фальсифікація або неналежність під-

пису сторони договору, що має бути укладений у простій письмовій формі, не виключає можливості доведення факту його вчинення за допомогою інших доказів, що підтверджують наступне або попереднє здійснення відповідною стороною юридично значимого волевиявлення з приводу вчинення того самого договору в інший спосіб (включно із незаперечними за своїм змістом конклюдентними діями, одностороннім письмовим схваленням поширення дії договору на попередньо встановлені відносини сторін тощо).

Ключові слова: *оспорюваний і нікчемний правочини; неукладений договір; судова практика; юридична визначеність; спосіб захисту.*

The article emphasizes that unconcluded contracts differ from invalid (disputed and null) by the criterion of the absence of the will of the party as such, aimed at the occurrence of the legal consequences provided for by the content of the agreement. In this regard, no legal characterization of such an expression of will in terms of its consistency with the terms of validity of the deeds is objectively impossible. However, if one of the parties insists that a contract has taken place, and the other party denies this fact, the latter finds itself in a state of legal uncertainty, which, among other things, will almost certainly cause negative consequences for this second party.

However, domestic judicial practice too selectively takes into account considerations of legal certainty in order to distinguish appropriate and effective remedies of civil legal protection. However, such uncertainty also occurs in the event of a disagreement between the parties regarding the perception of the very fact the contract conclusion. At least there is no reason to force one of the parties to wait for a long time for a lawsuit from an unconcluded contract, so that only after refusing to satisfy such a lawsuit, the desired legal certainty can finally be created. Conversely, legal coercion to maintain a state of uncertainty in a defined life situation can in some places be grounds for applying to the European Court of Human Rights with a statement of violation of a person's right to an effective remedy.

Falsification of a signature (the signature does not belong to a certain person), as an integral requisite of the written notarial form of the contract, indisputably proves the absence of the fact of the conclusion of the contract. At the same time, the falsification or improper signature of a party to a contract, which must be concluded in a simple written form, does not exclude the possibility of proving the fact of its execution with the help of other evidence, which confirms the subsequent or previous exercise by the corresponding party of a legally significant will regarding the execution of the same contract in a different way (including conclusive actions that are indisputable in their content, unilateral written approval of the extension of the contract to previously established relations of the parties, etc.).

Key words: *disputed and invalid deed; unsigned contract; judicial practice; legal certainty; remedy.*

Вступ. У вітчизняній судовій практиці усталеним є цілком відповідне основним положенням теорії правовідносин (щодо функціонального призначення юридичних фактів як невід'ємної складової механізму правового регулювання цивільних відносин [1]) розмежування недійсних і неукладених правочинів, включно з договорами. Зокрема, це проявляється у закріпленому свого часу в п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» наголосі на можливості визнання недійсними лише вчинених правочинів, укладених договорів [2].

Причому щодо неукладеного договору коректніше говорити про правочин, який не відбувся, або констатацію відсутності фактичної підстави для виникнення договірних правовідносин. Адже тут, на відміну від укладених, вчинених, проте недійсних правочинів, не виникає самої можливості піддати юридичній оцінці об'єктивно відсутній юридичний факт (у даному випадку – цілеспрямовану дію), існування якого було б зумовлено юридично значимим волевиявленням учасника цивільних відносин. Натомість у випадку недійсності правочину насамперед йдеться про юридичну кваліфікацію об'єктивно наявного, у певний спосіб вираженого назовні волевиявлення суб'єкта права щодо виникнення, зміни, припинення цивільних правовідносин.

Слід зазначити, що окресленій проблематиці у вітчизняній науковій літературі приділено значну увагу, яка найчастіше фокусується на таких аспектах: 1) юридичні критерії визначення

оспорюваних і нікчемних правочинів, з потенційною невичерпністю підстав недійсності перших, що уможливило, серед іншого, вирішення питання про недійсність фраздаторних правочинів [3, с. 14]; 2) конвалідація правочинів [4]; 3) ефективність такого способу захисту, як визнання недійсним договору, щодо окремих типів, видів і підвидів договорів, включно з договорами про відчуження майна (насамперед об'єктів нерухомості) та передавання його в користування [5; 6]; 4) власне правове явище неукладених договорів як таке – у тому ж контексті забезпечення права на ефективний спосіб правового захисту, але з наголосом на запобіганні недобросовісній поведінці, спробам зловживання права на захист [7, с. 77], а подекуди у поєднанні з увиразненням саме як ключового чинника допустимості визнання договорів неукладеними необхідності забезпечення правої визначеності становища заінтересованого суб'єкта права [8, с. 203].

Постановка завдання. Отже, одним з актуальних завдань при вирішенні проблеми встановлення правових наслідків вчинення правочинів та їх правового режиму як найпоширенішого різновиду юридичних фактів об'єктивного цивільного права, є завдання щодо визначення співвідношення недійсних та неукладених договорів. Водночас потребує уточнення питання щодо значимості такого зіставлення у розрізі видового поділу недійсних правочинів на оспорювані й нікчемні, а також врахування такого поширеного чинника, як заперечення факту укладення договору у зв'язку з відсутністю підпису однієї із сторін або оспорюванням його належності заінтересованій стороні.

Наведені міркування зумовили мету представленої статті – визначення можливості застосування як самостійного способу захисту визнання договору неукладеним, зокрема у разі відсутності факту його підписання однією із сторін.

Результати дослідження. Ознаками правомірності правочину є закріплені у ст. 203 ЦК України умови його чинності, котрі охоплюють законодавчі, морально-правові, правосуб'єктні, поведінкові (інтелектуально-вольові й об'єктивно результативні), а також формальні критерії. Згідно з ч. 3 ст. 215 ЦК України внаслідок спростування презумпції правомірності правочину (крім нікчемних) на будь-який правочин може бути поширено правовий режим оспорюваного правочину. Це передбачає можливість пред'явлення позову про визнання правочину недійсним.

Натомість прямо встановлена законом недійсність правочину (у тому числі у зазначених в законі випадках порушення вимог про форму правочину – відповідно до ч. 4 ст. 203 ЦК України у її поєднанні з ч. 1 ст. 215 ЦК України) зумовлює його нікчемність й формально не потребує обов'язкового звернення до суду. Втім, нікчемність такого правочину та можливість його конвалідації у вигляді визнання дійсним спираються на об'єктивно наявне, хоча й у менш достовірній формі, волевиявлення сторін. Принагідно варто наголосити, що останнє, попри наявну і потенційно придатну для усунення ваду форми, має відповідати іншим умовам чинності правочинів, тобто бути позбавленим недоліків волі, суб'єктного складу, істотних вад змісту і порядку вчинення.

Зі свого боку, неукладені правочини відрізняються від недійсних (оспорюваних і нікчемних) за критерієм відсутності як такого волевиявлення сторони, спрямованого на настання передбачених змістом правочину правових наслідків. У зв'язку з цим жодна юридична характеристика такого волевиявлення на предмет його узгодженості з умовами чинності правочинів є об'єктивно неможливою. Однак у разі наполягання однієї із сторін на тому, що договір відбувся, та запереченні цього факту іншою стороною, остання опиняється у стані правової невизначеності, якій, серед іншого, майже напевно буде спричиняти негативні для цієї другої сторони наслідки. Не дарма Європейський суд з прав людини розцінює зумовлену порушенням з боку держави – відповідача норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. невизначеність у діяльності юридичної особи (при прийнятті неї рішень) як форму втілення моральної шкоди, із факту заподіяння якої у заявника може виникати право на справедливую сатисфакцію (п. 252 рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 у справі «East/West Alliance Limited» проти України» [9]).

Верховний Суд також, хоча і надто вибірково, не відкидає міркувань юридичної визначеності як мотиву для кваліфікації належних і ефективних способів цивільно-правового захисту. Так, у п. 61 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2022 у справі № 462/5368/16-ц було констатовано, що «визнання права у позитивному значенні (визнання існуючого права) та у негативному значенні (визнання відсутності права та відповідного йому обов'язку) є способом захисту (звернення з позовом про визнання відсутності права вимоги кредитора за договором поруки (визнання його права припиненим) у відповідному правовому контексті було пов'язано з відсутністю спору, ініційованого зазначеним кредитором.

На наше переконання, така сама юридична невизначеність має місце й у разі розходження сторін щодо сприйняття самого факту вчинення правочину, укладення договору. Принаймні немає жодних підстав примушувати одну із сторін тривалий час перебувати в стані очікування позову з неукладеного договору, щоб лише після відмови у задоволенні такого позову становити нарешті бажану правову визначеність. І навпаки, юридичне примушування до збереження стану невизначеності у окресленій життєвій ситуації подекуди може бути підставою для звернення до Європейського суду з прав людини із заявою про порушення права особи на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.).

Законодавчо закріплений правовий режим правочинів з відчуження об'єктів нерухомості (які є найпоширенішим різновидом особливо цінного майна) передбачає обов'язковість їх нотаріального посвідчення. Формальна визначеність процедур зі вчинення нотаріальних дій є фундаментом забезпечення публічної достовірності самого факту укладення нотаріально посвідченого договору та його змісту. Тож за відсутності такого абсолютно необхідного атрибуту письмового договору, як підписи усіх його сторін, він не підлягає нотаріальному посвідченню й за жодних обставин не може вважатись укладеним. Своєю чергою, неукладений договір не може бути визнаний недійсним (не є ані оспорюваним, ані нікчемним).

Отже, фактично не підписаний стороною або підписаний неуповноваженою особою договір, який підлягає нотаріальному посвідченню, не є договором у розумінні його totoжності відповідному юридичному факту, підставі виникнення зобов'язальних договірних правовідносин.

Фальсифікація підпису (неналежність підпису певній особі), як невід'ємного реквізиту письмової нотаріальної форми договору незаперечно засвідчує відсутність факту укладення договору. Водночас фальсифікація або неналежність підпису сторони договору, що має бути укладений у простій письмовій формі, не виключає можливості доведення факту його вчинення за допомогою інших доказів, що підтверджують наступне або попереднє здійснення відповідною стороною юридично значимого волевиявлення з приводу вчинення того самого договору в інший спосіб (включно із незаперечними за своїм змістом конклюдентними діями, одностороннім письмовим схваленням поширення дії договору на попередньо встановлені відносини сторін тощо).

Попри відсутність вищевикладеної аргументації у судових актах, саме висловлені міркування підтверджують принципову правильність правової позиції, сформульованої у п. 76 постанови Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2018 № 338/180/17, спрямованої на заперечення можливості визнання неукладеним фактично виконаного сторонами договору [11]. Можна висловити думку, що у таких випадках акти виконання зобов'язків, які випливають зі змісту договору, постають як самостійний акт волевиявлення – конклюдентні дії, що незаперечно підтверджують наявність і збіг намірів сторін зумовити зазначеними діями відповідні правові наслідки.

При визначенні ефективності способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів варто брати до уваги необхідність розмежування ефективних і належних способів захисту, оскільки зазначені права та інтереси потенційно можуть бути захищені у різний спосіб й різною мірою. З огляду на це притаманне вітчизняній судовій практиці прагнення кваліфікувати умовно менш ефективні способи захисту як неефективні, а тому й неналежні (такі, що не підлягають застосуванню), суперечить диспозитивним засадам цивільно-правового захисту – причому і в його матеріально-правовому розумінні, і в контексті дії принципів цивільного судочинства щодо здійснення прав учасників цивільного процесу.

Сам факт проставлення неуповноваженою особою підпису (або його фальсифікації) замість зазначеної у тексті договору сторони засвідчує неправомірне невизнання її дійсного правового становища, прагнення поставити його під сумнів, оспорити, зумовити настання для згаданої сторони правових наслідків, які не випливають з її власного волевиявлення. Такі дії є вочевидь неправомірними й підлягають відповідній кваліфікації у мотивувальній частині судового рішення за позовом про визнання (за класифікацію позовів). У даному випадку через визнання того, що договір не відбувся, не був укладений, забезпечується захист від неправомірного посягання на інтереси позивача (нав'язування йому певних зобов'язків, а ймовірно і прав) саме як суб'єкта вільного волевиявлення.

Зміст зазначених позовів не охоплюється прямо поійменованими у ч. 2 ст. 16 ЦК України способами цивільно-правового захисту, але впливає із права на ефективний правового захисту, засад справедливості, розумності й добросовісності, а також законодавчого забезпечення судовим захистом поряд з формалізованим суб'єктивним цивільним правом ще й законного інтересу.

Нехтування зазначеним інтересом щодо забезпечення правової певності правового становища учасників цивільних відносин призвело до встановлення посутньо з тих самих міркувань

абсолютно невинуватеної судової практики, згідно з якою позовна вимога про визнання правочину нікчемним («не є належним способом захисту права чи інтересу позивача») (див., зокрема, п. 153 постанови Великої Палати Верховного Суду від 01.03.2023 в справі № 522/22473/15-ц [12]).

Заразом слід наголосити на помилковості змішування такого роду позовів із заявами у справах окремого провадження зі встановлення фактів, що мають юридичне значення, оскільки йдеться: а) не про встановлення факту, а про визнання дійсного правового становища особи (сукупності належних їй на різних правових підставах прав і обов'язків) через заперечення наявності додаткової підстави виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин; б) про правові наслідки неправомірних дій третьої особи, яка вчинила підпис за певну сторону без належного уповноваження або фальсифікувала його, та одночасне невизнання позивачем прав іншої сторони неукладеного договору.

Наведені доводи свідчать про наявність спору про право (заперечення не тільки змін у власному правовому становищі позивача, а й невизнання існування зустрічних прав вимоги за неукладеним договором з боку іншої сторони), фактичною підставою якого є як порушення, так і невизнання або оспорювання прав та інтересів суб'єкта права на судовий захист.

Висновки. Таким чином, у судових справах, у яких інтерес позивача полягає у забезпеченні правової визначеності його становища (у частині участі або неучасті в договірних правовідносинах), ефективним способом захисту буде вимога про визнання договору неукладеним (за усталеною термінологією) або таким, що не відбувся. Суть зазначеної вимоги полягає у констатації відсутності факту укладення договору та визнанні незмінним дійсного правового становища позивача. Проте наведена аргументація ще має бути сприйнята судовою практикою й використана з метою забезпечення прав та законних інтересів учасників цивільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Луць В. В. Строки (терміни) у механізмі правового регулювання цивільних відносин. Приватне право і підприємництво. 2019. Вип. 19. С. 87–92.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення: 16.06.2023).
3. Крат В. І. Недійсність договору: законодавче регулювання та види. Проблеми законності. 2017. Вип. 138. С. 8–16.
4. Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. Наше право. 2015. № 3. С. 140–144.
5. Короєд С. О. Визнання недійсним договору відчуження нерухомого майна (без застосування реституції) як ефективний спосіб захисту права власності на нього. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2019. Вип. 86. С. 96–105.
6. Польний Д. А. Ефективність способів захисту прав сторін договору найму. Актуальні проблеми вдосконалення чинної законодавства України. 2021. Вип. 55. С. 33–44.
7. Сурженко О. А. Захист майнових цивільних прав у разі визнання договору неукладеним. Теорія і практика правознавства. 2021. Вип. 2. С. 67–84.
8. Загородній С. А. Визнання договору неукладеним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів судом. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2017. Вип. 2. С. 198–205.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.01.2014 у справі «East/West Alliance Limited» проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text (дата звернення: 16.06.2023).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2022 у справі № 462/5368/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558740> (дата звернення: 16.06.2023).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2018 у справі № 338/180/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963905> (дата звернення: 16.06.2023).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01.03.2023 у справі № 522/22473/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231822> (дата звернення: 16.06.2023).